

UKRAJINSKI POGLED

Autor ove knjige imao je sretnu prigodu upoznati profesora Goluba u Ukrajini, gdje se 1983. u Kijevu, na IX. međunarodnom kongresu slavista, obilježavala tristota obljetnica smrti hrvatskog mislioca. Ondje je, na prastarim kijevskim bregovima, od kojih jedan imenom Horevica kao da se dovikuje s imenom Hrvat²⁶, započeo razgovor o povezanosti Jurja Križanića s Ukrajinom. Upravo mi je ondje profesor Golub dao naputak, tada sam bio mladi kroatist, za istraživanje povezanosti Jurja Križanića s Ukrajinom.

Cilj ovog mog istraživanja je da se pokušaju sagledati, ponajprije iz ukrajinske perspektive, cjelokupan životni put i neki aspekti stvaralaštva Jurja Križanića u kontekstu njegova doba. Pod Križanićevim dobom (doba baroka) podrazumijevaju se stilska i idejna formacija kojima je pripadao i koje su odredile osobine njegovih pogleda, uvjerenja i stilskog uobličavanja djela. Sagledavanje Križanićeva života i djela u kontekstu ukrajinske kulture baroknoga razdoblja pruža mogućnost da se rasvijetle neke idejne osobine njegova stvaralaštva, ponajprije glede slavizma i crkvene unije – kao izrazitih pojava baroknoga doba, posebice u hrvatskoj i ukrajinskoj kulturi.

Križanić je bio povezan s Ukrajinom i Ukrajinčima tijekom cijeloga života, što je bilo izraz ne samo ukrajinsko-hrvatskih veza, već i bitan čimbenik koji je snažno utjecao na formiranje njegovih uvjerenja i stvaranje nekih djela. Ta povezanost izražavala se na različitim razinama – kontaktnima, genetskima u smislu nastanka određenih uvjerenja, tipološkima glede svjetonazora i ideala, tematskima itd. Uspoređivanje Križanićevih idejnih težnji s određenim ukrajinskim kulturnim tendencijama baroknoga doba upućuje na zaključak da neke dominante u životu i stvaralaštvu toga pisca nisu nastajale same po sebi, već kao određene zakonitosti koje su imale analogije i u drugim kulturama.

Bez obzira na veliku povezanost pisca s Ukrajinom, paradoksalna je činjenica da u opsežnoj literaturi o Križaniću ne postoji sustavno istraživanje o tome. Ta se tema ili prešućivala ili spominjala fragmentarno, uz rijetke iznim-

²⁶ O tome: Jevgenij Paščenko, *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*, Zagreb 1999.

ke. Nepostojanje takva istraživanja je propust ne samo u rekonstruiranju ukrajinsko-hrvatskih veza već i u sagledavanju određenih tendencija u kulturama Srednje i Istočne Europe, u pojedinim slavenskim kulturama 17. stoljeća.

Za proučavanje ukrajinske stvarnosti toga doba Križanićeva djelatnost je posebno važna. Hrvatski je pisac djelovao kao neposredan svjedok, jedan od prvih zapadnih promatrača koji je boravio u Ukrajini u jednom od kritičnih razdoblja – nakon smrti Bogdana Hmeljnickog. U djelima koja su nastala tijekom boravka u Ukrajini pisac je, koristeći se ukrajinskim jezikom, dao niz svjedočenja o tome razdoblju i o ukrajinskom jeziku. Iskazao se i kao simpatizer Ukrajine koji ostavlja vrijedna zapažanja o njezinoj kulturi, književnosti, etnologiji i drugim aspektima života. Bio je svojevrsan svjedok formiranja nacionalnog identiteta u ukrajinskom društvu. Povezanost Križanića s Ukrajinom u nemirno doba složenih odnosa s Moskovskim Carstvom moglo je biti jedan od razloga formiranja sumnji moskovskih vlasti prema tom Hrvatu. U njihovu sumnjičavom stavu prema Ukrajincima možda se skriva jedan od mogućih odgovora na zagonetku Križanićeva progonstva u Sibir. Sve godine njegova sibirskog progonstva bio je prisno povezan s Ukrajincima. Moguće je i da su ukrajinski Kozaci svjedočili njegovoj smrti 1683. godine u bitci pod Bečom.

Sagledavanje Križanića iz ukrajinskog aspekta daje uvid u razvitak križanićologije. Ako je Križanić tijekom života, odnosno u 17. stoljeću, bio povezan s Ukrajinom, u daljnjim je stoljećima, kada se u međunarodnoj slavistici razvijalo proučavanje njegova stvaralaštva, vrlo malo prisutan u ukrajinskoj znanosti. To se može tumačiti i jednom od glavnih Križanićevih ideja koja se neposredno odnosila na Ukrajinu – problemom crkvene unije. Doživljavajući unionizam kao direktno posezanje Zapadne crkve za zemljama ruske dominacije, posebice za Ukrajinom, ruski represivni aparat najoštrije je proganjao unijate, odnosno Ukrajince koji su se zalagali za Grkokatoličku crkvu. Tijekom gotovo tri stoljeća ruskoga carističkog režima i narednoga sovjetskog, u biti i nadalje ruskoga velikodržavnog sistema, taj je problem bio prešućivan, dok su grkokatolici bili žestoko proganjani. Između ostalog, i zbog takvoga stava prema Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi Križanićevo se ime postupno gubilo, istiskivalo iz ukrajinske znanosti 19. i 20. stoljeća. Sovjetska, u biti ruska ideologija komunističkog razdoblja još se brutalnije okomila na Ukrajinu grkokatoličku crkvu koja je bila podvrgnuta represijama i gotovo totalnom iskorjenjivanju. Sve ono što je bilo vezano za ukrajinske grkokatolike najoštrije se kažnjavalo.

No 1944. Križanić se, što je bio svojevrsan izraz nacionalne vitalnosti ukrajinske sredine prvih poslijeratnih godina, pojavio kao lik u povijesnom romanu *Fastiv. Roman-kronika: 1680–1710*. Autorica Varvara Čerednyčenko prikazala ga je kao prijatelja Ukrajine i njezina naroda, kod kojega se hrvatski patnik našao nakon sibirskoga progonstva i nedugo prije smrti pod Bečom. Zahvaljujući ukrajinskoj spisateljici hrvatski je pisac tada prvi put uveden u beletristiku, što je, čini se, bio samo ukrajinski slučaj. Međutim, nakon izlaska

romana u ukrajinskoj sredini, otpočele su represije u obliku novog vala Holodomora (Gladomora) 1946–1947. Godine 1948, zbog sovjetsko-jugoslavenskoga konflikta, Križanićevo se ime vezivalo uza sve što je zapadno, odnosno neprijateljsko. Sve je to vodilo slabljenju veza s Hrvatskom, kroatistika je u ukrajinskoj znanosti dugo bila jedna od najmanje razvijenih grana slavistike, što je opet potisnulo neistraženu temu povezanosti Križanića s Ukrajinom.²⁷

U sljedećim razdobljima, čak ni za kratkotrajnog političkog zatopljenja 1960-ih, Križanićevo se ime ne pojavljuje u znanosti, što je odraz stanja kroatistike koja gotovo i nije postojala u tadašnjoj ukrajinskoj slavistici. Istodobno se i nadalje čuva rigorozno dogmatski stav prema svemu što podrazumijeva zanimanje za crkvenu uniju. Osim spomenutih političkih problema, Križanićevo stvaralaštvo u svojem širokom rasponu (uloga Meletija Smotrickog, boravak u Ukrajini, korištenje ukrajinskog jezika itd.) nije imalo odgovarajuću pozornost ukrajinske znanosti. Posve je logično da je ta tema mogla privući pozornost zapadne strane, odnosno predstavnika Ukrajinske grkokatoličke crkve u Rimu. Međutim, kao i mnoge druge, ta informacija još uvijek nije mogla biti pristupačna ukrajinskoj javnosti. Zasluga za prikazivanje Križanićevih veza s Ukrajinom pripada ukrajinskoj znanstvenici u Rimu Sofiji Senyk, koja je veliku pozornost posvetila proučavanju povijesti Ukrajinske grkokatoličke crkve i njezinim predstavnicima u kulturi. Rasvjetljavanju nekih aspekata Križanićeve povezanosti s Ukrajinom bio je posvećen njezin referat na međunarodnome skupu u Zagrebu prigodom tristote obljetnice Križanićeve smrti. Upravo je taj datum bio razlog da se Križanićevo ime pojavi u središtu Ukrajine, zahvaljujući IX. međunarodnom kongresu slavista u rujnu 1983, koji se prvi put u povijesti tih kongresa održao u Kijevu.²⁸ U programu skupa održan je okrugli stol »Juraj Križanić u kontekstu svojega doba«, izlaganja s kojega su objavljena u zasebnoj knjizi u Kijevu. Taj je događaj također bio poticaj autoru ove knjige za razmišljanja o djelatnosti hrvatskoga pisca i njegovim vezama s Ukrajinom. Neophodnost takvog istraživanja je logična, jer se povezanost Križanića s Ukrajinom proteže na razna razdoblja njegova života, dok glavne njegove ideje, ponajprije slavenska, crkvena i lingvistička, odnosno publicistička djelatnost, komuniciraju s ukrajinskom baroknom kulturom. Križanićeve povezanost s ukrajinskom problematikom, odnosno s Ukrajinom, može se promatrati kroz više razdoblja.

Prvo razdoblje odnosi se na Križanićevo mladost provedenu u domovini. Osobitosti nacionalne kulturne misli, ponajprije aktualiziranje problema slavenskoga zajedništva, zadane su hrvatskom tradicijom, hrvatskim slavizmom, što je uvjetovalo nastanak niza ideja. Upravo tada mladi Križanić saznaje o Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi i njezinu predstavniku Mefodiju Terleckom,

²⁷ O tom razdoblju vidi: Jevgenij Paščenko, »Socrealistički kontekst hrvatskog modernizma«, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Split 2010.

²⁸ *IX Mižnarodnyj kongres slavistiv. Materialy kruglogo stolu*, Kyjiv 1983.

koji je boravio u Hrvatskoj, što je na njega snažno utjecalo u smislu jačanja vjere u mogućnost sjedinjenja istočne i zapadne grane kršćanstva. Drugo je »rimsko razdoblje«, u kojem dolazi do neposrednih zbližavanja s Ukrajinacima koji su boravili u Rimu i od kojih je saznao više o njihovoj domovini. Treće razdoblje je »boravak« pisca u Ukrajini. Četvrto je »sibirsko razdoblje«, kada Križanić, iako udaljen od Ukrajine, razmišlja o njoj i koristi se djelima ukrajinskih autora u svojem stvaralaštvu. Završno, kratko razdoblje koje se proteže do Križanićeve smrti, također je, na svoj način, obilježeno kontaktima s Ukrajinacima.

Takav redosljed odredio je kompoziciju istraživanja života i djela Jurja Križanića u odnosu na Ukrajinu. Te veze neophodno je sagledavati kroz nastanak i razvoj njegovih glavnih ideja, prije svega slavizma i crkvene unije. Sudbina hrvatskog pisca i njegov poraz u pokušaju stvaranja općeslavenskoga jedinstva na čelu s prosvijećenim humanim moskovskim carem izraz su socijalno-političke utopije koja je morala doživjeti krah. Svojevrsno političko tlo, analogno težnjama i posljedicama takvih uvjerenja, povijesna je slika Ukrajine toga doba, u kojoj je i hrvatski idealist doživio sličnu sudbinu. Juraj Križanić je tipičan predstavnik svojega doba – baroknog, u kojem djeluje kao čovjek baroknoga svjetonazora. Ukrajinska pozadina, tlo, sredina – važan su kontekst za razumijevanje njegova životnog puta.